

Ethische uitdagingen in de landbouw

De landbouw- en voedselproductie voldoet niet aan de ethische eis van duurzaamheid, versterkt de kloof tussen arm en rijk en draagt bij aan ongezond gedrag van consumenten. Wil ze aan de ethische eisen voldoen, dan wordt zij geconfronteerd met vijf problemen.

Zowel internationale rapporten (IAASD, 2008; EGESNT, 2008), als Nederlandse rapporten (Ministerie van LNV, 2008a; ASG, 2008) zijn het over een ding eens: de komende jaren moet landbouw een grondige herstructurering ondergaan, want de huidige landbouwstructuur veroorzaakt drie grote ethische problemen en kan die niet oplossen. Over de richting van die herstructurering bestaat grote onenigheid. Het eerste probleem betreft het feit dat de huidige landbouw niet duurzaam is en schaarse input, zoals water, natuurlijke hulpbronnen en klimaat, verspilt voor een te geringe output. Volgens ethici (De-Shalit, 1995) staat duurzaamheid voor respect voor toekomstige generaties en een kleine ecologische voetafdruk bij voedselproductie, inclusief reductie van klimaatgassen en aanpassing aan klimaatverandering. Ten tweede is duidelijk dat landbouw bijdraagt aan de kloof tussen arm en rijk. Zowel uit overwegingen van eigenbelang als uit altruïsme (Pogge, 2008) dient de vermindering van deze kloof door een rechtvaardiger voedselproductie en handel op de agenda te staan: bijvoorbeeld de Millennium-doeleinden. Het derde probleem betreft de toenemende kloof tussen productie en consumptie, waardoor het voor consumenten onmogelijk wordt een gezonde, volgens hen ethisch verantwoorde keuze voor voeding te maken, rekening houdend met bijvoorbeeld dierenwelzijn, *fair trade* of duurzaamheid. De gezondheid, de levensvreugde en autonomie

van consumenten (Korthals, 2004; O'Neill, 2002) zijn hierbij in het geding. Een vijftal maatschappelijke ontwikkelingen in de landbouw worden behandeld aan de hand van deze drie ethische problemen.

Ecologische voetafdruk

De eerste kwestie betreft de vraag hoe de ecologische voetafdruk van de Nederlandse productie kan worden verkleind. De ethische noodzaak van duurzaamheid betekent de vermindering van de ecologische voetafdruk van de Nederlandse landbouwproductie door sluiting van kringlopen, dat wil zeggen afstemming van input en output via *cradle to cradle*, en kortere, duurzame ketens (McDonough en Braungart, 2002). Waarschijnlijk kan dit alleen als Nederland verschuift van een groot maar onduurzaam exportland van dierlijke producten naar een exportland met verantwoorde kennisproductie (ASG, 2009). Ook kan worden getracht externe kosten op gebied van milieu, landschap, of verdwijning van dynamisch landelijk gebied te internaliseren in de prijzen of te reduceren via regelgeving. Tot deze kwestie behoort ook de vraag wat de relatie zou moeten zijn tussen intensieve, globale productie en veerkrachtige, lokale productie. Hoewel sluiting van kringlopen op grote consensus kan rekenen, zijn de controverses niet van de lucht. Rabbinge (2005) pleit voor intensivering van landbouw; het gevaar ligt op de loer dat deze transitie niet voldoende duurzaam is, tot degradatie van het platteland leidt en tot nog meer macht voor monopolies als Monsanto. Anderen, zoals IAASD (2008) of Pretty (2002) zoeken juist de oplossing in kleinschaliger, extensieve landbouw. Deze toenemende belangstelling voor lokale productie en detailhandel zou kunnen leiden tot voedselsoevereïniteit en meer voedselveilig-

MICHEL KORTHALS
Hoogleraar aan
de Wageningen
Universiteit

heid. Echter, soms wordt duurzaamheid lokaal geoptimaliseerd terwijl onduurzame productie zich naar elders verplaatst (Hess, 2008). De relatie tussen lokaal duurzaam en bovenlokaal duurzaam produceren is niet eenduidig. De ethische vraag is of er voor een van beide moet worden gekozen of dat beide systemen naast elkaar kunnen voortbestaan. Kunnen grootschalige, inputintensieve vormen van landbouw co-existeren met veerkrachtige, al dan niet kleinschalige, robuuste en inputextensieve vormen van landbouw?

Interessant is dat de laatste tijd serieuze pogingen worden ondernomen platteland en stad, ofwel boeren en burgers, nader bij elkaar te brengen en landbouw in de stad te realiseren (Ministerie van LNV, 2008b). Voedingsbedrijven die maatschappelijk verantwoord willen ondernemen zouden hierop kunnen inspelen. Zolang deze controverses niet zijn opgelost, is het beter na te gaan welke vernieuwende mogelijkheden er zijn op het gebied van alle vormen van landbouw die aan eisen als duurzaamheid, biodiversiteit, en werkgelegenheid voldoen.

Rechtvaardigheid

De tweede maatschappelijke kwestie gaat over de vraag wat mondiale duurzame productie en rechtvaardige internationale handel kunnen betekenen en van wie de aarde, de genen en de natuur zijn. De druk tot steeds meer internationale regelgeving en instituties op het gebied van de wereldhandel in agroproducten neemt toe, terwijl tegelijkertijd nationale regelgeving aan betekenis verliest (Pollack en Shaffer, 2009). Ethisch probleem hierbij is of voldoende rekening wordt gehouden met armoede reducerende en duurzame regelingen van voedselproductie en handel (Ministerie van LNV, 2008a). Armoedebestrijding, voedselproductie en duurzame ontwikkeling, met respect voor biodiversiteit en natuurlijke bronnen, hangen met elkaar samen (Pinstrup-Andersen en Sandøe, 2007; Van der Ploeg en Poelhekke, 2009). Bovendien expanderen de huidige eigendomsregelingen zich uit over alles op aarde, inclusief genetische sequenties. Deze regelingen zijn in het voordeel van grote ondernemingen uit rijke landen, maar

niet altijd in het voordeel van wetenschappelijk onderzoek en zeker niet in het voordeel van arme landen (De Jonge en Korthals, 2006). Welke alternatieven zijn er mogelijk en haalbaar die duurzaam zijn en een bijdrage leveren aan de reductie van de kloof tussen arm en rijk? Op welke wijze kan lokale, inheemse kennis hieraan bijdragen?

Technologische vooruitgang

De derde kwestie betreft de ethisch gezien wenselijke co-existentie van divergerende waarden en convergerende technologieën. Bio-, nano- en andere nieuwe technologieën krijgen steeds meer ruimte in de voedingsproductie (Roco en Bainbridge, 2004) door de ontwikkeling van nieuwe gewassen voor droge, verzilte of natte gebieden en van functionele voeding en in-vitro- of kweekvlees. Deze wetenschappen verkeren veelal in een onvolwassen stadium en ze produceren zowel fundamentele onzekerheden als grote verwachtingen (Borup *et al.*, 2006). Hoe kunnen deze wetenschappen zodanig in banen worden geleid dat zowel bij wetenschappers als bij beleidsmakers, producenten en consumenten niet hypes en vage beloften, maar kennis, respect en vertrouwen, sturende ontwikkelingsmechanismen zijn? Welke risico's zijn met deze technologieën verbonden en wat betekent adequate risicobeheersing met betrekking tot deze technologieën (Rathenau Instituut, 2008)? Deze technologieën impliceren niet alleen risico's, maar ook de meer fundamentele vraag of er liever met waarden als maakbaarheid en onvermijdelijkheid van risico's geleefd wil worden, of met die van veiligheid in de vorm van voorzorg en traditie. Hoe kunnen deze divergerende waarden tot co-existentie worden gebracht? Hoe is de co-evolutie tussen technologieën en een verdeelde maatschappij ethisch gezien te optimaliseren? Hoe kunnen deels in Nederland acceptabele trajecten van genetische modificatie worden geoptimaliseerd ondanks de in Europa nog steeds licht groeiende afkeer ervan (Pollack en Shaffer, 2009)? Hoe kunnen wetenschappers en onderzoeksinstituten die zich hiermee bezighouden optimaal met divergerende maatschappelijke groepen communiceren? Recent kwam de Wageningse professor Bino in opspraak omdat hij steunde op een volgens hem objectief artikel over genetische modificatie dat echter door een van de grootste bedrijven op dat gebied was betaald (NRC, 2009). Dit geval geeft aan hoe complex publiekscommunicatie is en hoe weinig wetenschappers beseffen dat ze respect moeten betonen.

Veranderende leefstijl

De vierde kwestie die de ethiek uitdaagt betreft voedingsconsumptie en de rol van supermarkten daarbij. Veranderende leefstijlen en voedingsproductie noodzaken tot constante communicatie met burgers, over welke voeding gezond en volgens hen verantwoord zou kunnen zijn. Gezonder eten is gegeven de toename van overgewicht en obesitas nodig, maar als je bij eten het belang van gezondheid vooropstelt, werkt dat averechts omdat mensen geen gezondheidsfreak willen zijn. Hoe kunnen burgers hun complexe eetgewoonten zo inrichten dat zij de voor hen goede keuzen maken? Dit vereist diepgaande communicatie over welke wensen burgers hebben bij het inpassen van hun eetgedrag in de

rest van hun leven (Korthals, 2004). Een grote minderheid van burgers is ontevreden over de huidige voedselproductie, wantrouwen die en zou meer op hun wensen afgestemde informatie en participatie willen hebben (Hessing-Couvret en Reuling, 2002). Hoe kan deze groep burgers meer invloed worden gegeven op de productie en het gebruik van technologieën? Deze groep wil ook meer transparantie en inspraak in de ethische beslissingen die in ketens worden gemaakt over betaling van arbeid, gebruik van land en negatieve externaliteiten (Jasanoff, 2005). Hoe is deze ethische traceerbaarheid te realiseren (Coff *et al.*, 2008)? Supermarkten hebben een enorme greep op de consumptie van burgers en zij sturen met hun producten diens gedrag (Kremers, 2008). Op welke manieren kunnen detailhandel en producenten zowel in logistiek, productie als in marketing aan deze burgers tegemoet komen en vertrouwen opbouwen bij alle consumenten?

Rol van de overheid

De vijfde kwestie gaat over de rol van de overheid bij duurzame, armoede reducerende en kwalitatieve voedingsproductie. De overheid heeft allerlei mogelijkheden om de genoemde doeleinden te realiseren, zoals labeling, standaardisering, controle, stimulering van producenten en consumenten, prijsbeleid, promoten van bepaalde acceptabele productiewijzen en consumptiewijzen, en zelfs het voorschrijven ervan. Is hard paternalisme geoorloofd, bijvoorbeeld door obese mensen gericht her op te voeden, of ligt de grens bij het zachte paternalisme van stimuleren? Overheden hebben als centrale regelaars ook sturende invloed op markten. Welke mogelijkheden hebben overheden om prijzen en bedrijven richting duurzaamheid, armoedereductie en betere voedselkeuzes te sturen? Hoe kunnen overheden bijdragen aan internaliseren van kosten die door anderen worden geëxternaliseerd? Welke internationale reguleringen zijn hiervoor nodig?

Conclusie

Deze vijf ontwikkelingen en vragen verdienen uitvoerige ethische studie en discussie. De huidige onduurzame voedingsproductie wordt niet vanzelf duurzamer wanneer andere economische en technologische strategieën worden ingezet. Zonder precisering van ethische overwegingen als rechtvaardigheid, respect voor toekomstige generaties en vertrouwen kan een duurzame productie niet worden gerealiseerd.

LITERATUUR

- ASG (2009) *Technologische verkenningen agrosector*. Wageningen: Animal Sciences Group.
- Borup, M., N. Brown, K. Konrad en H. van Lente (2006) Expectations in science and technology. *Technology analysis & strategic management*, 18(3/4), 285–298.
- Coff, C., D. Barling, M. Korthals en T. Nielsen (2008) *Ethical traceability and communicating food*. Dordrecht: Springer.
- De-Shalit, A. (1995) *Why posterity matters*. Londen: Routledge.
- EGESNT (2008) *Ethics of modern developments in agricultural technologies*, Brussel: European Group on Ethics in Science and New Technologies.
- Hess, D. (2008) Localism and the environment. *Sociology compass*, 2(2), 625–638.
- Hessing-Couvret, E. en A. Reuling (2002) *Het WIN-model™. Waardensegmenten in Nederland*. Amsterdam: TNS NIPO.
- IAASD (2008) *International assessment of agricultural knowledge, science, technology for development*. Washington, D.C.: Wereldbank.
- Jasanoff, S. (2005) *Designs on nature: science and democracy in Europe and the United States*. Princeton: Princeton university press.
- Jonge, B. de en M. Korthals (2006) Vicissitudes of crop benefit sharing. *Developing world bioethics*, 6(3), 144–157.
- Korthals, M. (2004) *Before dinner*. Dordrecht: Springer.
- Kremers, F. (2008) *Het boodschappenbolwerk*. Amsterdam: Bakker.
- McDonough, W. en M. Braungart (2002) *Cradle to cradle: remaking the way we make things*. New York: Northpoint.
- Ministerie van LNV (2008a) *Landbouw, rurale bedrijvigheid en voedselzekerheid*. Den Haag: Ministerie van LNV.
- Ministerie van LNV (2008b) *Transitions towards sustainable agriculture and food chains in peri-urban areas*. Den Haag: Ministerie van LNV.
- NRC (2009) Gegigant manipuleert. *NRC Handelsblad*, 18 september, 1.
- O'Neill, O. (2002) *Autonomy and trust in bioethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pinstrup-Andersen, P. en P. Sandøe (2007) *Ethics, hunger and globalization*. Dordrecht: Springer.
- Ploeg, F. van der en S. Poelhekke, (2009) Arme landen krijgen nog de grootste klap van de kredietcrisis. *Me judice*, 2, 17 september .
- Pogge, T. (2008) *World poverty and human rights*. Londen: Polity.
- Pollack, M. en G. Shaffer (2009) *When cooperation fails: the international law and politics of genetically modified foods*. Londen: Oxford university press.
- Pretty, J. (2002) *Agri-culture: reconnecting people, land and nature*. Londen: Earthscan.
- Rabbinge, R. (2005) Verbeter vooral de gangbare landbouw. Voedselvoorziening noch milieu gebaat bij biologische landen. *NRC Handelsblad*, 19 april, 8.
- Rathenau Instituut (2008) *Tien lessen voor een nanodialog*. Den Haag: Rathenau Instituut.
- Roco, M. en W. Bainbridge (2004) *Converging technologies for improving human performance*. Dordrecht: Springer.